

Demirgazyk Türkmenistanda Jüneýt hanyň ýolbaşçylygynda rus basybalyjylaryna garşy görüşler

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Demirgazyk Türkmenistanda Jüneýt hanyň ýolbaşçylygynda rus basybalyjylaryna garşy görüşler

DEMIRGAZYK TÜRKMENISTANDA JÜNEÝT HANYŇ ÝOLBAŞÇYLYGYNDA RUS BAŞYBALYJYLARYNA GARŞY GÖREŞLER

Bu işiň zähmeti, Türkmenleriň erkinligi ugrunda bütin ömrünü güýjüni hem gaýratyny gaýgyrmadyk, milli serdarymyz Jüneýt hanyň ýagty hatyrasyna bagışlanýar.

Taryhçy alym Arne Goli bu ylmy-barlag işinde, Jüneýt hanyň görüş ýoluna syn edip, hanyň erkinlik ugrundaky söweşleri bilen bagly dürlü döwletleriň arşiwlerinde, kitaphanalarynda we ylmy merkezlerinde saklanýan dokumentleri, ýazylan monografiýalary, makalalary ýygnap, ilkinji gezek bu görüşler doğrusynda analiz esasynda, dolurak hem kämilräk maglumat bermäge synanyşýar. Bu eseriň göwnüňizden turjagyna ynanýarys.

**“Daglarymyzdə köpdür şır u peleňler,
Zarbımyzy barha görevdir ganymlar,
Ýazandyrys taryhda şan u şöheratlar,
Ýene haýkyryp, haýbatlanjak bolamen.”**

■ Sözbaşı

Taryh Türkmenlere gazaply bakdy. Her bir taryhy döwürde, her bir ösus tapgyrda, Türkmen halky birleşip, kesgitli ösus formasyna eýe bolup başlanda, daşky güýçler, uly wakalar ony başlangyjynda bogdy. Bu diňel 1917-nji ýyldan ozalky döwürde,

Türkmenleriň rus patyşasyna garşy göreşler we 30-40 ýyllap koloniýal zulumy astynda galmagyna we Türkmenistanda 1917-nji ýyldan soňky wakalara degişli bolman, şonuň ýaly-da 1929-njy ýylda başlanan mejbury kollektivleşdiriş/kolhoz gurluşygy bilen baglaşykly wakalara hem degişlidir. Türkmenler, ynkylap ugrundaky göreşler we grajdanylýk /içerki ursy ýyllarynda, açlyk we bosa-bosluklardan dyýnyp, ýaňja gurlan Türkmenistan döwletine birigip we parahatçylykly gurluşyk döwrüne geçip başlan bir wagtynda, bu gezek oba hojalygy mejbury kollektivleşdiriş we şonuň esasynda baý-kulaklary synpy göreş esasynda ýok etmek syýasaty, tutuş durmuşyny we ýurdunyň ykdysadyýetini düýpli çaykady, şol sanda Türkmen jemgiýetçilik-syýasy ösüşini 40-50 ýyl gaýra saldy. Emma beýle ýagdaýa boýun egmedikler, oňa garşy göreşenlerem az bolmandy. Şolardan Jüneýt hanyň ýolbaşçylygyndaky umumy demirgazyk Türkmenistandaky gozgalaňa nazar aýlaýarys.

Hala patyşa hökümeti bolsun ýa-da boleşewizm bolsun, olaryň koloniýal, ezijilik syýasatyna garşy Jüneýt han ýaly göreşen başga bir görünüklü şahsyýeti agzamak ýeňil däldir. Házır bu güne čenli Sowet-şurewi döwrüniň resmi ylmy ol barada köpsanly işleri ýazmak bilen, ony ganhor, jellat, Britan emperializminiň dikmesi, öz halkynyň ganym duşmany hasaplap geldi, bularyň bary halkyň Jüneýt han baradaky pikirine çapraz gelýärdi. Totalitar hem proletariýat diktaturasy ýyllarynda kemala gelen Sowet taryh ýazgysy oňa synpy taglymatyň nuktaý nazaryndan garaýardy, onuň patyşa gudratyna, rus basybaljylyk syýasatyna garşy eden erjel göreşleri hem çykyşlaryny progressiw, ösüş hasaplasa-da, Sowet häkimiyetine garşy göreşini jenaýatçylykly herekti saýýardy. Hut şol resmi propaganda hem halkyň iňlis interwentlerine we rus ak_guwardyýaçylaryna (tagtdan agdarylan patyşa emeldarlaryna) garşy alyp baran göreşine watançylyk, partizançylyk hereketi hökmünde baha berýärdi, haçanda şol halk, bolşewikleri keseden gelen basybalyjylar hasaplap, olara garşy baş galdyranlarynda bolsa, muny "basmaçylyk", "banditçilik" (galtamançylyk) diýip, häsýetlendirýärdi, ýogsam, şol ideologiyadan azat bolan Eziz han, Hojaculy han, Jüneýt han we milli garşylyk görkezişiň beýleki liderleri,

ýolbaşçylary üçin “ak” orsmy, “gyzyl” orsmy ýa-da deňziň aňyrsyndan ýurt aşyp gelen iňlismi tapawudy ýokdy. Olaryň hemmesi gelmişklerdi, başga maksatly adamlardy, basybalyjylardy, niýet-pälleri düzüw däldi. Jüneýt han halkyň erkini aňladyp, gozgalaňçylaryň hereketine ýolbaşçylyk edýär. şol herekete bolsa rus kolonizatorlaryndan, basybaljylaryndan, rus patyşasyndan garaşsyz bolmaga ymtılmakdan, oktiýaber ynkylapyndan soň bolsa Türkmen daýhanlaryny zorluk bilen kollektiwleşmäge çekmeklige bildirilen garşylykdan gelip çykypdy, sebäbi kollektiw hojalyga geçmek olaryň durmuşyna, milli gylyk-häsiýetine mahsus bolan köp asyrlyk däp-dessuryny we edim-gylymlaryny depgileýän keseki ýasaýyış sistemasyny daýhanlaryň boýnuna dakýardy. Ynsnyň tebigaty şeýle: ol ideologiýadan, maddylaşdyrylmadyk ideýalardan öz ojagyny, ene topragyny, watanyny has gowy görýar. Jüneýt han hem şeýle adam bolupdyr, üstesine-de ol häkimlik etmgi-de halapdyr hem-de her edip, hesip edip ony ele aljak bolup dyrjaşypdyr. Sowet nesilleriniň birnäçesiniň aňynda Jüneýt han “Garagumuň ýowuz ýyrttyjysy”, awanturist, talańcy, ganhor we iňlis jansyzy/jasusy, Hywanyň ozalky hökümdary, ýeňlişini boýun alyp bilmän, “täze durmuşy” kabul etmän, ar almak duýgusy bilen Sowet hökümtine garşy göreşen, ol sebäpli-de talańçylyk etmek hem-de öldürmek üçin “basmaçy toparlary” jemlän adam hökmünde galandyr. Jüneýt hanyň Türkmenistanyň erkinligi ugrundaky göreşlerine elbette rus Bolşewikleri gara tegmil edip görkezdiler, bu geň bir zat däl, ýöne şularyň ideologiýasyna eýeren Türkmenistanyň belli ýazyjylary, Türkmenistanyň ýazyjylar birleşigi guramasyna ýolbaşçylyk eden Rahym Esenowlariň [1], Beki Seýtäkowlaryň, Gylyç Kulyýewleriň... bu milli göreşleriň üstünden atanak çekmekleri we ony ýazgarmaklary diýseň geň.Diýmek, bular “telpek diýseler, baş getiryänlerden” bolup çykdylar.

Han Jüneýdiň göreş alyp baran döwri hem gaty çylşyrymly bolupdy. Bir tarapdan heniz “ak patyşanyň” goşunlarynyň jeza_beriji ekespetdisýasynyň döken ganlary guramanka, Fon_Kaufman'yň, Skoblew'iň, Kurupatkin ýaly rus generallarynyň külliTürkmen topragyny gana çaykanyndan salym geçmänkä bu

gezek Türkmen ülkesi “aklar”(patyşnyň tarapdarlary) bilen “gyzyllaryň” (bolşewik komunistleriniň) özara çaknaşyklaryna (grajdanlyk urşa) şaýat boldy. Bu göreşde haýsy tarapda dursaňam eýýäm sen öz halkyň ganym duşmany bolup çykýardyň. Edil çasyň gözüne ser edilişi ýaly, edil ümrüň içinde ýörän ýaly, edil salgyma suw diýip ylgaşylşy ýaly... şeýle gapma-garşylykly döwrde hak ýoluny saýlap almaga ner kibi kükräp duran batyrlar gerekdi, Jüneýt han bolsa dogry ýoly, il ýoluny saýlap almagy başarypdy. Eliňizdäki bu iş, şu mahala çenli demirgazyk Türkmenistanda han Jüneýdiň görevi doğrusynda ýazylan esrleriň jemleýjisi diýsek, ýalňyş bolmaz. Biz bu işimiz üçin, Türkmenistanyň döwlet taryh arşiwinden, Orsýetdäki, Türkiýedäki, Ýewropadaky we Eýrandaky kitaphanalardan matriallar ýygnadyk, halkyň arasynda Jüneýt hany tanaýanlar bilen söhbtdes bolup, gören-eşidenlerini, bar bolan rowaýatlary ýygnap, olary doly analiz galbyryndan geçirnímizden soň peýdalandyk. Esasanam professor Gaýyp Nepesowiň ýazan gymmatly eseri- şol işi üçin hem Staliniň repressiýasyna duçar bolan- kitapyndaky faktlardan peýdalandyk[2]. Soňky döwürde Türkmenistanly ýaş taryhçylarymyz Sowet döwrürindäki wakalary täzeden analiz edip oňat netijeler çykarmagy başaryp gelýärler. Olaryň işleri dürli internet saýtlarda ýerleşdirilýär. Şolardan birisi hem “Gollanma”[3] saýty'dyr. Onda diýseň gymmatly maglumatlar ýerleşdirilipdir. Ol ýerdäki makalar toplumy; “Garagumdaky görevler” ýygyndysyndanam gerekli maglumatlary aldyk. 1925-nji ýyllardan soňra Türküstandan daşary ýurtlara bosa-boslyk eden weTürkiýeniň Ystanbul şäherinde gazet neşir eden Türküstanly bosgunlar tarapyndan-Mustafa Çokaý oglunuň-çykarylan “Yeňi Türkستان” we ýene-de Paris’de neşir edilen “Yaş Türkستان” jurnallaryndan peýdalandyk. Han, Eýrana geçende, Türkmensähraly doganlary tarapyndan ýağşy garşy alynypdyr we myhmana gerekli kömegi beripdirler. Ol, ýerdaky han-begleriň ýatlamary, Astrabadyň harby häkiminiň şeýle-de mejlis deputaty Mämet ahun Gorgani'niň ýatamlary, Eýranyň gazet-jurnallarynda çap edilen habardyr maglumatlar, neşir edilen kitaplar, işimiziň kämilleşmeginde köp peýdaly boldy. Ýone gynansagam

hanyň Heratda ýaşan döwri hakynda onçakly diýen ýaly maglumat ýazga geçirilmändir. Owganystandaky urşlar zera rly hanyň ogullary, agtyk-çowluklary Eýrana, Türkiýa we Ýewropanyň dürlidöwletlerine göçüp gitmäge mejbur bolupdyrlar. Bu bolsa biziň derňew işimizi kynlaşdyrdy. Hernä elimizden gelen işi yhlas bilen okyjylara hödürleýäris.

■ Jüneýt hanyň göreşi hakynda ýazylan kitaplardan birnäçesi:

- [1] Rahym Esenow: «Sary dominýonyň» kölgeleri. Aşgabat. «Magaryf» 1985
 - [2] G.Nepesow: Demirgazyk Türkmenistanda Sowet gurluşygynyň ýeňisi. Aşgabat 1956
 - [3] gollanma.com/

Arne GOLI, Taryh ylymlaryň kandidaty

Taryhy makalalar